

Bíró Ádám

A szerző mint zsidó arcképe

A zsidó életek katalógusában:

A nemzedékek során asszimilált asszimilált. Már nem tudja. Már nem zsidó. Vagy pedig...?

A marxista, aki szerint a problémát a világ holnapi megforgatásával együtt oldják majd meg, ugyanakkor, amikor a nők, a homoszexuálisok, a mozgáskorlátozottak, a négerék, a zulukafferek és a dudások problémáját. Erről ennyit.

A szégyenkező zsidó. Aki életlátszatok mögé rejti/rejtőzik. Nono, Big Brother is watching you, Heydrich úgysis megtalál.

Az asszimilált, aki fütyül rá. A többiek, akik épp ellenkezőleg.

A cionista. A superasszimilált. Gój államot épít magának börtönnel, zsaruval, parlamenttel... pontosan úgy, mint a gójok.

A hívő Izraelben. Nincs otthon. „Áthelyezték.”

A hívő a párizsi zsidónegyedben, rue des Rosiers. Jiddisül beszél, s a nem létező Lengyelországra gondol.

A zsidó Amerikában. Az amerikai zsidó. Aki már máshol van.

A hívő Amerikában. De vajon az-e az unokája is?

Aki büszke a zsidóságára. Mintha lehetne büszkének lenni a véletlenre.

A közömbös. Aki hazudik.

Az áttért. Vajon milyen zsidó lehetett azelőtt?

A bretonokhoz, korzikaiakhoz, elzásziakhoz hasonló kisebbségi... Csakhogy Bretagne, Korzika, Elzász létezik. Oda mennek vonatok, hajók...

Stb.

Úgy tíz- és tizenötmillió között. (No tessék, nem is tudom. Micsoda szégyen.) Tíz-tizenötmillió zsidó élet: ahány, annyiféle. Nincs kettő egyforma. Életről beszélek, amit el lehet mesélni, megannyi válaszról a lényeges kérdésekre, a létkérdésekre, melyekkel akkor is szembesítenek, ha nem akarjuk (s ebben az általános alanyban valamiképpen mi is benne vagyunk persze).

Mondom én, aki nem mondhatom azt, hogy mi. Együttérzés és magány. Tíz-tizenötmillió én. (Megannyi egyes szám, az „én”-nek nincsen többese.)

A zsidó életek katalógusában:

Én, zsidó, zsidónak születtem Magyarország fővárosában, 1941-ben, amikor ennek a tengerrel nem bíró, király nélküli királyságnak és többségében katolikus országnak protestáns kormányzója, Horthy Miklós ellentengernagy úgy döntött, hogy Magyarország is belép a háborúba. (Egyébként itt az ideje, most vagy soha, de inkább most, hogy eláruljam, miért is vagyok zsidó. Tessék megjegyezni, hátha minden világosabb lesz, sőt még hasznos is lehet, de még mennyire, elvégre vannak egynéhányan, tudom, de mit is beszélek, még hogy néhányan, no tegyék csak valamennyien a kezüket a szívükre...: azért vagyok zsidó, mert zsidó vagyok.)

Budapesten születtem, ahonnan Eichmannak, miután az ország többi részét kiürítette, már nem volt ideje minden zsidót deportálni. Ez volna az egyik oka annak, hogy életben maradtam. Miután pedig 1945 óta minden egyes nap – eső, napsütés, evés, nézelődés, Solvejg, Edit – kész ajándék, természetem a bizakodás, problémáim nincsenek, oldott vagyok és vidám. Minthogy azonban 1941 óta minden egyes nap hozott magával bizonytalanságot is, van bennem szorongás, borúlátás és – bűntudat. (Itt kellene a bűntudatról beszélni. Elemezni, a nyomába eredni, hátha sikerülne a végére járni. Attól tartok azonban, hogy rájönnék: semmi részem benne, s ez csak súlyosbítaná a helyzetet.) Az eső, a szél, Solvejg és Edit amolyan mentőövek. (Meg az újság. Minden nap megnyugtat: nagyon rosszul mennek a dolgok, s még csak remény sincs arra, hogy jobban menjenek.)

A háborút azért hozom szóba, mert pontos emlékeim vannak róla: hároméves vagyok, az anyám meg a többi asszony a légópincében bekötözik a sebesült német katonát; a sebesült orosz katona viszont rémületében összetöri az apám injekciós tűit; a házuk előtt földarabolt ló, az anyám bezár a padláson a mosókonyhába, mert félt engem a nyilasoktól, de annyira üvöltök, hogy kénytelen kihozni; magam előtt látom a menekült lengyel kislányt, akit a két évével elvettem feleségül a pincében (vajon hol van? tömegsírban? életben? netán

valamiféle túlvilágon? s van-e, aki még emlékezik rá?), a nagyapámat (1945 januárjában ölték meg), amint egy bucit ad nekem (ez amolyan zsemleféle volt), és Józsi bácsit, aki szerint már egyedül is elmehetek pisilni, elég nagy vagyok hozzá, Józsi, Józsi, Józsi bácsi, akihez állítólag hasonlítok...

Meghatározta-e vajon az életemet ez a háború, amelyről semmiféle rossz emléket nem örök? Menekülni, bujkálni – nem ugyanolyan-e, mint bújószkázni és ugróiskolát játszani? De hát itt vannak a szavak, ahogy leírom őket, akaratlanul is visszhangoznak valamit: *zsidó, német, légó, ostrom, nyilas, elhurcolták, megmenekült* s megint csak újra *zsidó, zsidó...*

A család, amelybe beleszülettem, zsidóságánál fogva zsidó volt. A szüleim csak magyarul beszéltek, jiddisül a családukban senki sem beszélt. A szüleimnek Mitteleuropa-külsejük van. Az olvasó, aki csak akkor ismerhetné ezt a Mitteleuropát, ha maga is odavalósi volna, azt fogja erre mondani, hogy zsidókülsejűek. De hát Budapesten, Prágában vagy Bécsben minden idősebb ember zsidókülsejű. Disznóhúst is ettünk.

Egyszóval: senki sem beszélt jiddisül, nem tartottuk a zsidó ünnepeket, az anyám a háború előtt szocdem volt, utána kommunista, az apám, a nagybátyám, a nagyapám mind-mind magas tisztséget betöltő szabadkőműves, a nagyapám még ifjúkorában magyarosított Braunról Bíróra, az egész család bolondult a magyar történelemért, irodalomért és kultúráért, az apai nagyapám a románoktól elfoglalt Erdélyben a magyar nemzeti párt vezetői közé tartozott, egyik sógora pedig kisebbségi képviselő volt a román parlamentben. A felületes szemlélő tehát asszimilált családról beszélt volna. Valójában nagyon is zsidó család volt ez. Egyszerűen, magától értetődő módon voltunk zsidók. Nem kizárólag azért, mert csak zsidókkal jártunk össze, nem is azért, mert rögtön tudtam, hogy valaki „közülünk való”-e vagy sem... ezek csak pusztá tények. Zsidóságunk közvetlen tudati adottság volt. Magyar zsidóké, akikben az emberi faj vitathatatlanul a csúcspontra jutott.

Elmondhatom, hogy az apám, amikor elváltam tőle, elváltam Magyarországtól, a magyar irodalomtól, a magyar történelemtől kis és csupa nagybetűvel, a magyar lírai költészettől és gyermekkorom utcajától, magammal hozva, mint rosszindulatú daganatot, az emlékeket, elmondhatom úgy, ahogy történt, noha tudom, hogy ez színpadiasnak és ér-

telmetlennek hathat a részéről, akinek az apját és egyetlen testvérét a magyarok ölték meg, és akit magyarok küldtek munkaszolgálatra, elmondhatom, hogy az apám, amikor 1956. december 9-én hajnalban elbúcsúztam tőle annak a lakásnak az ajtajában, ahol születtem, s ahol ők mind a mai napig élnek, elmondhatom, hogy az apám, akit sohasem láttam sírni, a mutatóját föltartva, sírva idézte fejemre a *Szózat* utolsó sorát: „Itt élned s halnod kell.”

Csakhogy:

Hol is van ez az „itt”? Csak most, huszonkét év elteltével jövök rá, hogy nem Magyarországról van szó. Ez az „itt” a magyar zsidók világa. Akik magyarok és zsidók, zsidók, de magyarok, de zsidók. S nem észbontó dolog-e az is, hogy a nagyapámat 45 januárjában a Tudományos Akadémia előtt magyarok dobták a Dunába, miután összekötötték a fiával? Holott a megszállt Erdélyben ő lemondott a gimnáziumi igazgatóságról, tiltakozásul az ellen, hogy nem engedélyezték a magyar történelem tanítását. S nem észbontó-e továbbá, hogy Józsi nagybátyámat magyarok kínozták meg, majd dobták az Akadémia előtt a Dunába 1945 januárjában, miután összekötötték az apjával? Az erdélyi barokk volt a szakterülete, s éppen az utolsó simításokat végezte egy Erdély-történeten. Mondhatják persze erre, az apám mondja is, sokan mondják, elvégre valamit csak kell mondani, hogy a nyilasok nem egész Magyarország. Amire csak annyit mondhatok, mert hát válaszolni csak kell, hogy sem nyilasok nincsenek Magyarországtól függetlenül, sem Magyarország a nyilasoktól függetlenül. Amire viszont azt lehet mondani, és ebben nagy igazság van, hogy a szüleim Magyarországa nem a nyilasok Magyarországa, hanem magyar zsidóké.

Az asszimilációnak itt nem német vagy francia változatával van dolgunk. Aki pesti zsidót ismerem, nem magyarnak, hanem magyar zsidónak mondta magát. (Ez magyarázza, ha nem menti is, az olyan megjegyzéseket, mint amelyeket egyik pesti unokatestvéremtől hallottam: „Most szólj hozzá, a Nobel-díjat annak a lengyel zsidónak, a Singernek adták. Egy analfabétának.” Erre egy marxista azt mondhatja, s neki is igaza lesz, hogy ebben ugyanakkor az osztályharc is kifejezésre jut. A lengyel zsidó a magyar zsidó zsidója, Izraelben pedig az észak-afrikai zsidó a lengyel zsidóé.)

A háború után persze minden fölgyorsult egy kissé, én is korosabb lettem, mint gondolom, mindenki. Voltak, akik odavesztek, mások, jóval keve-

sebben, visszajöttek – erről beszélgetnek a szüleim az asztalnál. Majd fölbukkan egy szó: *propaganda*, s ez már új fejezetet nyit.

Az országot kiszolgáltatták Sztálinnak, őt és műveit magasztalta minden. A népek atyjának hetvenedik születésnapjára őszintén lelkes verseket írogattam (ma is el tudom még mondani őket kívülről), miközben a szüleim, miközben az egész ország reszketett... Az anyai nagymama volt az egyetlen a családban, aki péntek esténként gyertyát gyújtott és magyarul imádkozott. Aztán az egészet otthagytam, hogy valami teljesen másba fogjak (folytassam ugyanazt). Magyar zsidóból lettem magyar menekült, mellesleg zsidó, de ennek nem volt jelentősége... legalábbis azt hittem.

Ahhoz, hogy az olvasó egészen világosan lásson, hosszasan kellene itt beszélnem Genfről. Először is: Genfben végre volt nevem. Európában mindenkinek van neve. Ha az egyik ősidő nagy volt, akkor a Nagy névre hallgatsz, vagy ha (patkoló)kovács, akkor ebből nemzeti hovatartozás szerint lesz Fabre, Favre, Faivre, Lefèvre, Lefèbre, Lefebvre, Lefébure, Smith, Schmidt, Kovács, Smets, s ki tudja még, mi minden... csak a zsidóknak nincs nevük. Puig katalán, Rochat a Jurából való, Le Bihan Bretagne-ból... de ugyan honnan jön Goldstein? Ezek a többnyire nevetséges vagy sértő német nevek, amiket a XVIII. században aggattak ránk (itt az askenázi nevekről beszélek), s amiket mi Magyarországon megmagyarosítottunk, ezek a nevek nem a miéink – jelölnek velük anélkül, hogy meghatároznának minket. Túlságosan újkeletűek, túlságosan semlegesek. Egy név ne legyen újkeletű.

Genfben a Bíróból kihulltak a hosszú ékezetek, lett belőle Biro, s ez már név volt. Egy magyar ember magyar neve, egy idegen egzotikusan csengő neve.

Mondjam, ne mondjam? Szerettem ezt a várost, jól, már-már otthon éreztem magam benne. Már-már, no persze. Ne legyünk túl igényesek.

Megkaptam a honpolgárságot, így lettem svájci és genfi. Tökéletesen beilleszkedtem. A beilleszkedésem tökéletes volt. Az idegenségem is.

Azután rátaláltam a német Solvejgre. Szülei protestánsok, az anyja révén rajnavidéki, az apja révén baltikumi, valamennyire biztosan szláv is (kiugró pofacsontok, az ajkai, a szeme, az álmai, a szomorúsága...), ott szerencsétlenkedett Genfben egy szál magában velem, aki ott szerencsétlenkedtem Genfben egy szál magamban.

Svájcra nyilván hosszasan kellene beszélni. Hogyan emésztett a parvenü vágy, hogy beilleszkedjem – megismerjem a történelmüket, a szokásaikat. Elhitesse, hogy... Voltak ott barátaim, s vonzott a történelmük, de csak ami érdekes és emberközelibe, a kisközségeké. Mondanom sem kell, hogy genfibi voltam, mint a Szökőkút vagy a Szent Péter katedrális. De hát túl könnyű lett volna. Hamis és elhibázott. Meghamisította volna a dolgok várható lefolyását.

Hogy logikusak legyünk önmagunkhoz meg ahhoz az alkalmazkodási képtelenséghez, mely egyszerre volt alapvető és szükségszerű, eljöttünk Franciaországba. Aki zsidó, idegen. Csalni fölösleges.

Van egy Franciaországban született gyermekünk, aki a német anyjával és a magyar zsidó apjával franciául beszél, s akinek az útlevele svájci.

Többek között rájöttem, hogy magyar zsidó vagyok, meg is maradok annak, de hogy emellett zsidó is vagyok.

Bármit írjanak a zsidókról, az teljesen helytálló nem lehet. Népünknek lelkiismerete van, mégis olyanok vagyunk, mint az anyag: meghatározhatatlanok, megmagyarázhatatlanok. Hiteles zsidó élet pedig nincsen. Csak *életek* vannak. Minden logikus és formába öntött kérdés hamis. Minden válszántít.

Nekem elhíhetik. Zsidó, mert zsidó. Maguk talán nem?!

Borotvaszappan

Ez Párizs, az én szeretett Párizsom, s én itt. Másutt, másképpen? elképzelni se tudom. Élni, folytatni, abban reménykedni, hogy... node nélküle?

Harmincöt éve én tizenöt voltam, utáltam. Nyelv, szokások, történelem, mindebből semmi sem volt tőlem való, s főleg nem a jövő.

Együtt szöktünk ki Zsolttal, s együtt mentünk el a nagybácsiájához, akit otthon Laci bácsinak hívtak, itt viszont a Ladislas névre hallgatott. Humanistának vallotta magát, zsidónak meg kommunistának. Még 1920-ban tette föl magának a kérdést, valóban nincs-e számára jobb hely a világon, mint az a szélsőjobbaldali és antiszemita ország. A folytatásból (mármint a századéból) azután kitűnt, hogy jobb van ugyan, de a magafajta embernek sehol sem igazán jó. Kivándorolt Párizsba, az otthoniaknak ez az álmok városa volt, de a negyvenes éveket csak azért élte túl e humanisták lakta és a humanistáknak menedéket nyújtó országban, mert bekapcsolódott az ellenállásba. A keresztnévét Ladislasra változtatta, abból a meggondolásból, hogy a szláv változat franciásabban hangzik, mint a László. Foglalkozására nézve szabómester volt, a Barbès környékén lakott egy lerohadt utcában. Zsoltnak ő volt egyedüli nyugati rokona, a Vörös-keresztnél az ő nevét adta meg, Laci bácsira hivatkozott. Zsolt csak a családban keringő hőstörténektekből ismerte. De mit számított ez nekünk: elvégre a Nyugat az Nyugat. Ott mindenki gazdag, aki csak rokon kiment, mind befutott; kimerülés, öregség, baj és szegénység kizárólag Keleten létezik. A függöny másik oldalán, a szögesdrótokon, aknákon s a senkiföldjén túl csupa tehetős, fiatal, szép és mosolygós rokon él az örök tavaszban. Minderől csak annyit tudtunk, amennyit a házunkkal szemben lévő amerikai nagykövetségi garázsának vitrinjében mutattak az oda kiragasztott fotók. A nők mind szőkék, a férfiak barnák, egytől egyig ápolt frizurát viselnek, a kislányok lófarkasat, a kisfiúk bal oldalon elválasztva, alacsony fehér házak előtt batárszerű kocsik állnak, körben mindenütt nyírott... nyírott!... gyp. Sosem voltak egyedül, a fotók családostul, csoportosan mutatták őket, éppen játszottak valamit, amiről utóbb kiderült, hogy golf vagy baseball, vagy álltak egy hol csukott, hol nyitott, de mindig nagyon hosszú autó

mellett. Ennyi. Olykor, nagy ritkán, mert hát hallgatólagosan a tiltott dolgok közé tartozott, egy-egy levél odaátról. Küldője mindannyiszor milliomos. Üdvözl bennünket, halvány fogalma sincs semmiről, a hétköznapi iszonyatról, amiben élünk, s amit elképzelni sem tud, megismerni pedig nem akar, de azért szeretne minket viszontlátni: nevetséges és elkeserítő volt az egész. Hébe-hóba jött egy-egy IKA-csomag a bevallott lopásra, a nyíltan elismert fosztogatásra és devizaszerzésre szakosodott állami szerveken keresztül. Kakaó, csokoládé, tea, kávé, Maggi leves, golyóstoll, nájlonharisnya, parfüm, borotvapenge, s ki tudja, mi minden még. Kutatok az emlékeim között, de már nem tudom, mert a gyereket, aki voltam, ezek a csomagok nemigen érdekelték, borotvára még nem volt szükségem, a női illatszerek és alsóneműk még nem vonzottak, kávé nem ittam, és nagyon jól megvoltam kakaó és csokoládé nélkül is... Igazában nem voltak igényeim, egyszerűen gyerek, méghozzá nagyon boldog gyerek voltam. Mint Zsolt és mint az egész osztály, beértük az uszodával és a bringázással. Könyvekkel. Még csak nem is ábrándoztam el a fotókon ott a vitrinben: az ott egy másik világ volt, egészen más, számunkra elérhetetlen, s noha azok ott valamennyien emberformájúnak tűntek, maga volt a bizonyosság, hogy mégsem emberek. Lehete irigykedni földöntúli lényekre? Utazni különben sem utazott senki, televízió még nem volt, könyvek, folyóiratok, újságok nem jöttek át a határon...

1956 karácsonyán, a vonatban Bécs és Párizs között, magunk elé képzeltük Laci bácsit. Zsolt sose látta, nem sokat tudott róla, a nagybátyja tíz événként megírta a családnak, ha megváltozott a címe. Valamiféle férfikonfekció üzem tulajdonosa lehetett. Nyilván unokái is vannak, korban hozzánk hasonlók, de szőkék, bal oldalon választékkal; velük fogunk majd játszani, meghívnak minket a vidéki házukba, a tengerpartra.

Franciaországot ugyanis több tenger veszi körül. Hogy milyen tengerek, egészen pontosan nem tudtuk, de Zsolttal együtt világosan láttuk magunk előtt a Franciaországot körülvevő nagy kék felületeket a Sziget utcai iskola falitérképén az osztályunkban.

A tenger.

Tengert még nem láttunk. Amúgy semmit sem láttunk; mindaddig egyszer sem hagytuk el kis házunkat, amelynek se tengere, se hegyei, se horizontja, se magassága. Víz és megint csak víz, ameddig a szem ellát – nem volt könnyű elképzelni, volt benne valami félelmetes. Otthon minden lapos volt és poros, semminek sem éreztük hiányát; jó volt. Franciaországban minden van; Laci bácsi meg az unokái majd megmutatják nekünk a tengert. Lehet, hogy lányok is vannak a családban... Zsolt legalábbis úgy emlékezett. Büszke volt erre a némiképpen legendás nagybácsira, a sikerére, amely legalábbis az én szememben egyre nagyobb méreteket öltött, ahogy közeledtünk Párizshoz, büszke hősi-különös pályafutására. Hogy kommunista, az FKP tagja, persze nem tudtuk, otthon amúgy sem hitte volna el senki: ugyan miért lenne valaki kommunista olyan országban, ahol a rendszer nem kényszeríti rá? (Amit viszont másfelől nem értettek: az ütött-kopott sárga kis Citroënem, amikor húsz évvel később otthon jártam: hát csak ennyire futotta neked egy olyan országban, ahol az ember egyheti fizetéséért már új kocsit vehet?)

Miután a hölgy a Vöröskeresztől szállást szerzett nekünk éjszakára, másnap elindultunk megkeresni Ladislás Finkelblatt urat a Polonceau utcában. Engem már elhelyeztek, Zsoltot pedig a nagybátyja fogja befogadni, akit a Vöröskereszt előzőleg értesített. Valaki, aki beszélt a nyelvünket, elmagyarázta, hogyan működik a metró, jegyeket is adott, ez a Nyugat.

A nagybácsi háza mocskosabb volt az otthon látott legocsmányabb bérháznál is. Körülöngte a vizeletszag, a falak ragadtak a kosztól. Második emelet balra, csengő sehol, kézzel írt cetli kirajzszögezve: Ladislás Finkelblatt, föléje sárga keménypapírt ragasztottak, rajta tussal gondosan kirajzolt betűkkel: szabó.

A nagybácsi éppen borotválkozott. Az egyetlen szobában virágmintás és itt-ott már lyukas függöny választotta el a hálóhelyül is szolgáló műhelyt a gázrezsótól és a mosogatótól. Úgy emlékszem, hogy ez semmiféle megrázkódtatást, meglepetést, csalódást nem okozott. Amióta éjszaka átvittek bennünket csak úgy gyalogosan ama nevezetes határon, minden, de minden lehetséges volt. Én már Bécs-től kezdve egyfolytában csodaországban éreztem magam: szabadon árulnak narancsot, az autót ugyanúgy kirakatba teszik, mint a cipőt, a lányok elképesztően elegánsak, s az éjszakázások azokon

a valószínűtlen helyeken, a találkozások, a sztorik – mindez nagyon hirtelen jött, mesés és elképzelhetetlen volt, álmunkban sem jutott volna eszünkbe. Monsieur Ladislás harminchat év emigráció után egy ilyen nyomortanyának látszó helyen él? Jó, meg van jegyezve, el van fogadva. Lehet, hogy ez nem is nyomortanya. Hogy nem volt hajlandó visszamenni egy nyomorgó kommunista országba, s most kommunistaként és nálunk is nyomorultabban tengődik egy gazdag és nem kommunista országban? Jó, ezen sem kell meglepődni. (Akkoriban nem is lepett meg. Ma már értem.) Csak annyi történt, hogy az egyik álmétkedés helyébe egy másik álmétkedés lépett: nem márványpalotában találtunk rá, aranylóan kék fürdőmedencéje partján, negyven lányunokája körében, akik szőkék, imádni valók és egytől egyig szerelmesek belénk, hanem olyan nélkülözés közepette, amilyenhez fogható a magunkfajta jól eleresztett keleti gyerekek nem ismertek. De akkor már olyannyira érett voltam a csodákra, hogy ha Laci bácsi történetesen tengerimalac vagy fecskemadár, vélhetően attól sem esem volna zavarba.

Finkelblatt úr csíkos pizsamanadrágot és ujjatlan fehér trikót hordott, és mezítláb volt. Az arca be volt kenve szappannal, kezében borotvát tartott. Amikor meglátott minket, letette a mosogató szélére, és anélkül, hogy a habot letörölte volna az arcáról, szertartásosan és szótlánul mindkettőnk megcsókolt. Egy pillanatra hátrahőköltem, a rosszullét környékezett. Zavaromban a kezem fejével töröltem le a szappant. Zsolt az ágyra, én egy székre ültem le, így beszélgettünk sokáig, meséltük az életünket, az otthoni életet, ahogy mindenki élte. Laci bácsi vajmi kevés érdeklődést mutatott a családjára; az országról kérdezett bennünket, a harminchat éve nem látott országról, melyet szemmel láthatóan még mindig nem hagyott el. Úgy volt, hogy Zsolt nála marad, ott fog lakni, egy széthúzható ágyon aludni. A nagybácsija már holnap beírta az *Alliance Française*-be, nincs veszteni való idő, tanulni kell. Segítségére lesz a hivatalos ügyekben, a menekültpapírok, tartózkodási engedély meg a többi intézésében. Minden rendben zajlott, az új élet megkívánta mederben, a tükör túlsó oldalán. Papírok – otthon soha semmiféle papírunk nem volt. Otthon egyszerűen gyerekek voltunk.

Egész idő alatt, míg a nagybácsival beszélgettünk, le nem vettem a szemem az arca két felén

száradó szappanról. Nem gondolt vele, hogy letörlje. A hab szép lassan kipelyhesedett; fél óra sem telt belé, s máris apró darabok kezdtek leválni az arcáról, a pelyhek a pizsamájára, le a földre hulltak, de ez őt nem zavarta, se le nem törölte, se nem vakarózott. Megkövülve ültem, már nem figyeltem a szavaira, hagytam, hogy helyettem is Zsolt válasszon: amióta eljöttünk, sem láttam ehhez foghatóan bámulatosat, csak néztem, ahogy az arcát lassan befedi a vékony, szürkésfehér, zsíros réteg, miközben rajta és körülötte kis csomókban egyre csak gyűlik a pehely.

Noha Laci bácsi minden iránt érdeklődő s elég művelt ember volt, a nyelvekhez nem sok tehetséget mutatott: én nem beszéltem ugyan franciául, de rájöttem, hogy csak az anyanyelvét beszéli, hogy a francia szavakkal is csak az anyanyelvét beszéli. Szombat reggelente, akármi volt a tárgyuk, a Sorbonne előadásait hallgatta rádióan. Özvegyen élt régóta, gyerekei nem voltak, csak a házban lakó prostituálthoz járt el rendszeresen. Kész szerencse, magyarázgatta nekünk, hogy itt lakik, ráadásul neki jutányos árat számol föl, s így nem kell ki tudja, mifélékkel koszos szállodákba járnia. Ben-

nünket is erre biztatott; be fog minket mutatni.

Zsolt csak két napig maradt nála, aztán elment egy Párizs környéki otthonba. A vécé miatt. A vécé a lépcsőházban volt, az a bizonyos guggolós. „Török módra.” Életünkben ilyet nem láttunk. Nekünk ez „francia módra” volt. Elviselhetetlen a keletől jött kispolgároknak, akik voltunk. Párizs hidegen hagyott bennünket. Fütyültünk a szépségeire, a harmóniájára, kultúrájára, múzeumaira, épületeire, életművészetére... mit tudom én, mijére. Vécé, amire nem lehet leülni. El innen minél messzebbre! Nyomortanyán lakó kommunista szabómesterek, akik csak úgy hagyják a szappant megszáradni az arcukon, prostituáltak, arabok és négerék, ez az egész Barbès-környék és a metró – körülugrált, elkényeztetett, védett gyerekek voltunk, s most belepottyantunk a valóság sűrű főzelékébe.

Ellentétes irányban menekültünk el Párizsból, előbb én, azután Zsolt. Meglepetéseket nem tartogató, nyugalmasabb és civilizáltabb helyekre.

Ma gyöngéden magához ölel ez a nagyszívű város, s én hozzábújva hallgatom a szívverését, behunyt szemmel szívom magamba a szagát, tapintom a bőrét. Szeretem.²

Budapest, 1986

„Nem a dolgokra, önmagunkra emlékezünk.”
(Royer-Collard)

Én az ottani önmagamra. Musil Kakániája, a végnapjait élő, rothadó Birodalom, amire a francia azt mondja, hogy *Là-bas*. Aha, szóval maga onnan jön? (*Ah, vous venez de là-bas?*) Ennyi. A *Là-bas* a vég, amin túl már semmi sincs. Herkules oszlopai, az ismert világ határai. Metternichnek a Landstrasse már Ázsia kezdete volt: tudatlanság, vadság, butaság, barbárság, Magyarország. Magyarország pedig Budapest. Ez a lényegében agrárország egy város. Minden erre a városra korlátozódik, itt él az ország lakók egyötöde, ez a székhelye, hadd ne soroljuk el... mindennek, ami gondolkodik, ír, szót kér és dönt...

Aztán jött a polgárosodás. Kultúra, malackodások, Biedermeier, állatlábakon álló karosszékek, a *kiias die Hand gnädige Frau* jó magyarosan ejtve, hangsúllyal az első szótagon... az én Budapestem, mely az én ottani énemből áll össze, a teljes konfúzió kö-

zöttük (Európa) és a mi meglehetősen szegényes kis Keletünk között, ahol nincs elég tér, nincs tenger, sem hegy, sem horizont, sem perspektíva, sem jövő, *no future*; de van függetlenségi vágy, megszabadulni a csúnya orrú és szájú Habsburgoktól... Egyszer Párizs grófnője (ez az elvtársnő elvben a francia trón várományosának hitvese) azt mondta nekem, miközben végigvezetett az arcképcsarnokán, Látja azt ott? a rokonom, meg az a másik is, mire nagy csend, most aztán hogy vágjam ki magam, utálom a Habsburgokat, a nagyapám is utálta a Habsburgokat, az apám is utálta őket, 1956-ban ő volt az egyetlen magyar, akinek még eszébe jutottak, aki szégyenkezett azok miatt, akik *Bécs felé*, az átkozott város felé menekültek, a falon egy növendék légy, azt nézem bizonytalanul, Madame, mondom én, mire ő váratlanul: no most szóljon hozzá, milyen csúnyák! Megkönnyebbülve nyitom

föl a zsilipeket, de még mennyire, Madame, förtelmesek...

Hogy mondjam el Budapestet, amikor nem ismerem? Túl korán jöttem el ahhoz, hogy úgy ismerhessem meg, ahogy egy várost megismerni kell, minden hajlatával, utcájával, titkával és szagával, ahogy egy nőt kell bibliai értelemben megismerni minden hajlatával, titkával és szagával, mindenével egyetemben. Akkoriban eszem ágában sem volt fölfedező utakra indulni, semmiféle emléket tudatosan nem raktároztam el magamban, nem gondoltam olyasmiket, hogy majd jusson eszedbe ez a tér meg az a kocsibejáró, mert el fogsz innen menni, vagy a barna kenyér, hiszen mást se ettünk és jó volt, mondják az ízlelőszemölcsöcseim, vagy az uszoda, a lakás, a fal, amire ráláttam az ablakból. Ugyan miért mennék, hogyan és hová ebből az országból, az anyától, ki immár egy évszázad óta elűzi gyermekeit? De hát az emlékek nem kérdeznek semmit, élnek a maguk életét, a szép emlékek úgy élőködnek rajtad, mint fa tetején a fagyöngy. A nagybetűs történelemből nem túl sokat jegyeztem föl Budapesten, annál inkább a saját kis történetemet, akaratlanul is, isten a megmondhatója. Mielőtt eljöttem volna.

Semmi lebilincselő nincs ebben a városban, mégis minden ideköt. Százötven évig a törökök, egyfelől Budavár, másfelől egy sáros sváb falu, Pest, négyszáz évig a németek, ahogy a magyarok nem alaptalanul az osztrákokat hívták... Bánom is én! tizenöt éves koromban eljöttem, semmi közöm a zsidóellenességtől bűzlő hazafiságukhoz, a millenniumukhoz, a negyvennyolcukhoz, az ötvenhatjukhoz, isten tudja mijükhöz, a *Talpra magyarhoz*, szinte hallom a hivatásos emigránsok szónoklatait Budapestről, a mártírvárosról, meg hogy így az oroszok meg úgy a nyugatiak, és mi vagyunk Európa Hüvelyk Matyija – akit mindenki cserbenhagyott – ihaj-csuhaj, sose halunk meg – igyál pajtikám – mutasd meg hogy férfi vagy – *sírva vigad a magyar*; gyanakodva figyelem a nosztalgiazókat, hogy aszongya, emlékszel-e a Palatinuszon a hullámra, a 6-os villamosra, emlékszel? Mindig tömve volt, lógtunk a lépcsőn, a vagányok az osztályunkból egyenesen az ütközőkre kapaszkodtak... Voltak, akik iskolából jövet patronokat raktak a sínekre, jó nagyokat durrantak! hű de klassz volt, megálljatok, csibészek, csak egyszer kapjalak el titeket, hát erre emlékszel-e?

Ami ebben a városban lebilincsel, az a fölfedezés

édessége, maga az élet: én itt fedeztem föl, de hát bárhol másutt, Dublinban is fölfedezhető. (Bloom magyar zsidó volt.) Bárcsak volna bennünk elegendő kurázi végre bevallani: hiába a százötven év török, a négyszáz év osztrák, a negyven év orosz meg a többi, s hiába az előadás szüneteiben a hol vörös, hol fehér, hol náci terror, Budapest akkor sem létezik. Ez a város egy kicsit Bécs, egy kicsit Prága, csipetnyit Isztambul, és ezzel be van fejezve. Szürke házak, rossz minőségű szén, s a korom *letelepszik mint a guánó / Keményen, vastagon*. Nyáron nagy a meleg, a tenger messze, télen nagy a hideg, a tenger messze, ezt nevezik magyarul szárazföldi éghajlatnak. Budapest kontinentális város, csak éppen azt kellene tisztázni, melyik kontinensen.

Nincs még egy város, mely annyi gerjedelmet ébresztene a Nyugat iránt. Ó, a mi *Nyugatunk* sohasem Bécs volt, hacsak jobb híján nem, de nem ám, Nyugat még nekik, a bécsieknek is csak egy volt: előbb ugrani kellett egyet meg még egyet, aztán jött Párizs! London!! New York!!! Technika, gépek, tiszta és funkcionális emberi kapcsolatok, csak semmi promizskuitás, semmi bratyizás, semmi emberiség abból a meleg-állati-ragacsos fajtából, semmi provincializmus! A fertőtlenített, civilizált Nyugat. Ennyi.

Csakhogy. Képtelen vagyok elszakadni ettől a várostól, ettől az Európától. Az ember mindenütt a világon születik, ámde Közép-Európa nem ereszt, nem ereszt el minket, végtelen finom szálakkal köt magához, elárul a hangsúlyunk, az, hogy jelentőséget tulajdonítunk az érzelmeknek, mindennek, ami él és rejtőzködik, ami Budapest.

Nyáron olvadt az aszfalt, s én megpróbáltam, hátha megmarad benne a szandálom nyoma. A méltóságteljes, a tragikus Duna, a fajtámbeliek közül nem egynek temetője, a Sziget utca végében folyt. A Szigetre, mi csak így hívtuk a Margitszigetet, biciklivel mentünk, akkoriban Budapesten legföljebb hivatali kocsik közlekedtek. Az uszodák kedvéért jártunk ki, amiket a tenger nélküli ország gyermektegnobizmusából *strandnak* neveztünk, ami annyit tesz, mint tengerpart. A Szigeten két uszoda között lehetett választani, Budapesten mindenütt víz tör föl a földből, kénes és gyógyhatású. Akkoriban nem voltak koedukált iskolák, így aztán az uszodába is fiúkkal jártunk megbeszélni, ha olykor sikerült kilesnünk egy-egy női combot valamelyik kabinban a kulcslyukon keresztül. Új század eleji városrészben, átlagos újgazdagok, értel-

miségek, orvosok és zsidó funkcionáriusok között laktam, munkást és üzemet sosem láttam. Az olyan ipari külvárosok, mint Csepel, számomra ismeretlenek voltak – és azok is maradtak. De Budát sem ismertem jobban a királyi palota romjaival és a lebombázott barokk házaival. Nagy néha, egy-egy tavaszi vasárnapon elmentünk sétálni a Várba, mely a megvetett kereskedőváros, Pest fölött magasodik a budai oldalon. A Habsburgok palotája romokban állt, a németek, az igaziak, negyvenötben visszavonulás közben fölrobbantották, egész gyerekkoromban palánkokkal volt körülveve. Az ódon házak hallgattak – a halálukról. Ma már új életre keltek, beérkezett zeneszerzők, művészek, építésszek lakják őket, képgalériáknak és turistacsalogató kocsmáknak adnak helyet. Ezek az igen ritka séták mindannyiszor a Russwurm cukrászdában értek véget, amely a felirat szerint, ha emlékezetem nem csal, a török időkből maradt fenn.

Ismertem a házunk előtt a Dunát, a hidat, a Margit hidat, mely éppúgy tragikus volt, mint a Várhegy, mint az egész város, banálisan tragikus, nem lévén benne sem rejtélyesség, sem nagyság, sem igazi tragikum, csupán csak középszerű közép-európaiság. Elmondhatatlan szomorúság van ezekben a föltűnés nélkül kimúlt emlékekben, az emlékek velünk együtt halnak. Mikor is repült a híd a levegőbe? a Vár előtt vagy utána? Ismertem a nagy zsinagóga környékét is, a nagyszüleim ott laktak, a régi gettó határán. Ebben a negyedben roppant nagyra láttam a házakat; több bejáratuk is volt, három-négy lépcsőházzal, ugyanannyi lifttel, át lehetett rajtuk járni, igazán nyomasztóak voltak a magamfajta gyerkőcnek. Kafka.

Ez a tragikus város vidám volt, az emberek *kint* éltek. Mármint a háború előtt. A körüti kávéházakban pezsgett a szellem. Akárcsak Bécsben, itt is fakeretre feszített újságokat olvastak, a pincérek kölcsönökkel segítették ki a pénztelen lírai költőket, akik a század európai irodalmának legszebben zengő, legmegragadóbb, legszomorúbb verseit írták. A Nagykörúton (ez a mi Ringünk) a fáma szerint izgatóak, szemérmesek, csodálatosak voltak

a nők, s most is ők illetik magukat a *Dunakorzón* vagy a körúton, most is ugyanolyanok s ugyanúgy csillognak. Most is és ugyanúgy.

Ami a világon szakadt lélek, egy kicsit mindig magyar. Cioran mondja, pedig ő szűkmarkúan méri a dicséretet. Megosztott múlt és kétes jövő között, a hasadt lelkű Budapest Buda és Pest között, a hegyvidék és a síkság, a nemesség és a köznép között. Élni nagyvonalúan a semmiből, ugyanezért fölfordulni, járni Európát állítólagos üzletek és bizonytalan hasznok reményében... Egyfelől lélek-bizsergető fölhívás a színpadias befejezésre (tudják-e, hogy az öngyilkossági világszcúcsot Magyarország tartja Ausztriával és Csehszlovákiával?), másfelől az a nagyon is emberi magánboldogság, amit a pestiek igazából nagyon is jól ismernek...

Ugyanakkor minden rejtélyesség híján való ez a város. Mint az olyan városok, amelyek elvesztették történelmüket, Budapest is nyílt város. Mármint kézzelfogható, látható történelmüket. Ami ugyanis ezen túl van... Császári és királyi, *k. und k.* emlékek, századvégi, ma már ósdi emlékek, ki merné ezeket egy város, egy ezeréves ország fővárosa emlékeinek nevezni? A forradalmak, háborúk, ostromok során, illetve gondatlanságból, a hirtelen és nem igazán irányított fejlődés, a mindig csak véletlenszerűen át- és újjáépülő város *no future*-je folytan elpusztított ódon házakból, templomokból ugyan mi marad?

Emlékek...³

GORILOVICS TIVADAR FORDÍTÁSAI

Jegyzetek

¹ Az írás először a *Recherches* 1979. szeptemberi, 38. számában jelent meg, amely a *Catalogue pour des juifs de maintenant (Katalógus mai zsidók számára)* címet kapta: erre utal az első mondat. Bíró Ádám „epilógus” gyanánt *Portrait de l'auteur en juif* címmel vette föl első kötetébe (*Loïn d'ou*, Paris, Editions Recherches, 1983. 121–131. o.). Ennek alapján közöljük.

² *Savon à barbe* címmel jelent meg (*Précis de musique charnelle*, Carouge-Genève, Editions Zoé et La Tour d'Aigues, Editions de l'Aube, 1992. 36–43. o.).

³ *Budapest, 1986. Précis de musique charnelle*, i. kiadás, 135–141. o.